

Оксана САВЕНКО
кандидат філологічних наук
(ЖДУ імені Івана Франка)

**КОНТАМІНАЦІЯ АНТИЧНИХ І ХРИСТИЯНСЬКИХ
ОБРАЗІВ У «ЧУДАХ ПРЕСВЯТОЇ ДІВИ»
І. ГАЛЯТОВСЬКОГО**

Іоанікій Галятовський (? – 1688 рр.) навчався у Києво-Могилянській колегії, згодом був у ній викладачем риторики, а з 1657 по 1669 рік – ректором, після чого став архімандритом Селецького монастиря в Чернігові. Автор гомілетичного трактату «Наука, або Спосіб зложення казання», книги проповідей «Ключ розуміння» (Київ, 1569), збірки легендарних оповідань та чудес «Небо нове» (Львів, 1665), перший розділ якої складається з десяти віршів під загальною назвою «Чуда Пресвятої Диви між сивіллами – віщунками поганськими, які перед зачаттям її про неї знали, у книгах своїх описували та людям проповідували та прославляли» [1, с. 448 – 451]. А загалом «Небо нове» містить 445 оповідань про чуда Пресвятої Богородиці, поділених на 24 тематичні групи.

Викладаючи історію української літератури першої половини XVII ст., І. Франко відзначав: «Якимсь містичним духом повіяло по Україні, як і по всій Польщі: віра в чудеса ніколи не була ще така жива» [5, с. 291]. До фактів підвищеного інтересу до чудес він відносить збірку легенд печерського монаха Афанасія Кальнофойського, розповіді про чудеса митрополита Петра Могили, а також оповідання про чудеса у «збірках Галятовського», маючи на увазі, очевидно, передусім його збірник чудес «Небо нове».

На думку архиєпископа Ігоря Ісіченка, цей збірник «відзначається ряснотою використаних у ньому легендарних і апокрифічних сюжетів. Галятовський вдавався переважно до латинських джерел, хоча можна припускати залучення до книги мотивів із візантійських та південнослов'янських рукописів. Кожен повчальний випадок чудесного втручання Богородиці до перебігу історичних подій мав засвідчити незмінну присутність материнської покрови Вседіви в реальній дійсності, сполучаючи властиві бароко містицизм і закоріненість культу святих у національній культурі» [2, с. 259].

На бароковість оповідань про чудеса Галятовського та деяких інших письменників XVII ст. (Лазар Баранович, Петро Могила, Іван Максимович, Іван Леванда) звертає увагу й Ольга Новик: «У текстах барокової епохи зазвичай змальовували чуда, які тим чи іншим чином слугували для поглиблення християнської віри (...) Твори барокових письменників рясніють іменами як античних, так і біблійних персонажів, які так чи інакше були дотичні до феномену чуда» [4, с. 152].

Дослідники, як бачимо, помітили неодмінну рису в барокових оповіданнях про чудеса – інтертекстуальність, тобто звернення авторів до різноманітних джерел, до яких, крім латинських, південнослов'янських, слід віднести й античні, котрі є доволі відчутно присутніми у «Чудах Пресвятої Діви» І. Галятовського.

Насамперед слід відзначити звернення автора до образу сивілл, які зустрічаються у давньогрецькій міфології, а в літературних джерелах уперше згадуються у Геракліта. Сивілла – пророчиця, віщунка, яка в екстазі передрікає майбутнє (як правило, лихе) [5, с. 430]. Спочатку Сивілла – власне ім'я однієї з віщенок, родом із Трої. В елліністичний і римський час виникли уявлення про двох, чотирьох і навіть десятих сивілл. Саме останній варіант обирає І. Галятовський, розповідаючи про чудеса, до яких причетні десять сивілл.

Український письменник переосмислює образ сивілл, позбавляючи їх лихого пророцтва, внаслідок чого цей образ набуває позитивного змісту: усім названим сивіллам приписується пророцтво про Діву Пречисту, яка народила від Духу Святого Божого Сина. Запозичуючи цей образ із, по суті, язичницької міфології і пристосовуючи його до новозавітних подій, І. Галятовський, очевидно, покладався перш за все на авторитет античної літератури, у якій щедро представлено образи сивілл, що впливали на розвиток численних сюжетів. Тому тут не виникає жодної суперечності між античним і християнським дискурсами, більше того – це можна потрактувати як особливість поетики українського бароко.

У «чуді першому» пророкує сивілла Персіка:

Гряде у світ великий пророк
З високих країв крізь оболок,
З чеснот дівочих себе явить,

З Богом людей навів поріднить (*тут і далі переклад В. Шевчука.* – О. С.) [1, с. 448].

Ім'я цієї сивілли походить від назви країни – Персії. Таку тенденцію іменування сивілл простежуємо і в наступних віршах. «Сивілл називали за місцем їх перебування. У Малій Азії мешкали фрігійська, колофонська, ерифейська сивілли, на отровах Самос і Делос – самоська і делоська, у текстах згадуються також персидська, халдейська, єгипетська, палестинська сивілли. У Давній Греції найбільш відома була дельфійська сивілла, у Давньому Римі – куманська, тібуртинська (Альбуней) і римська (Кармента)» [3, с. 430 – 431]. У І. Гаятовського зустрічаються такі імена сивілл: Лібіка (від Лібія, Лівія – місцевість на Близькому Сході), Делфіка (м. Дельфи у Давній Греції), Самія (з острова Самос), Кумея (Кумська земля – провінція у Давньому Римі), Гелеспонтіка (Гелеспонт – грецька надва протоки Дарданелли), Фрігія (місцевість на заході Малої Азії), Європея (від назви Європа; у міфології давніх греків Європа – донька фінікійського царя Агенора, яку викрав Зевс і приніс її на острів Крит), Тібуртина (від назви ріки Тібр, яка протікає через Рим). Питання може виникнути хіба щодо імені сивілли Химерії. Якщо його походження відсилає до образу Химери (вогнедишна потвора з головою й шиєю лева, з тулубом кози та хвостом дракона), тобто образу негативного, то в українському тексті він набуває іншого забарвлення, переінакшується на позитивний, оскільки вона «навчена Духом Святим», що свідчить про християнське переосмислення цього античного образу.

Можна припустити, що український письменник мав у своєму розпорядженні античні літературні джерела, зокрема якась частина з них була латиномовною, звідки і почерпнуто не тільки відомості про сивілл, а й перейнято деякі їхні імена.

Суть «першого чуда» полягає у пророцтві явлення Ісуса Христа («великого пророка») дивним чином – «з чеснот дівочих», що увиразнює постійний епітет, який супроводжує ім'я Діви – «Пречиста». За літературною формою пророцтва Персіки – це епіграма на чотири рядки із характерним для силабічного віршування суміжним римуванням.

У «чуді другому» знову акцентується майбутнє пришествя Сина Божого, яке в автора асоціюється зі «світлим днем», котрий, як і в попередній епіграмі, «гряде». Цим урочистим

словом автор підкреслює значимість майбутньої події, яка протиставляється «облудним ученням», «облуді гріхів» (характерний для барокового стилю антитетизм). А біля витоків цього «світлого дня» – панна, чия «душа зболіла» (передчуття страждань Сина Божого?), але вона своїм життям здійснює волю Господа – і це велике чудо.

У «чуді третьому» продовжує звучати мотив світла («невідоме вчення несе світло всім»), який пов'язується з чудесним народженням Христа: «Божим дійством вродиться Син у Діви». Але чудо полягає не тільки в цьому, а й у тому, що «світло вчення» «зросте в серцях вірних Божими посівами». Контекстуально зринає образ зерна, яке в літературі здавна сформувалося як архетип майбутнього народження, що в усіх випадках можна розглядати як незабгненне чудо.

«Четверте чудо» змальовує Богородицю як «дівчину в молодім вінку», якій судилося спізнати «славу людську» через те, що вона прийняла у лоно «Христа тіло». У заключних рядках епіграми зринає алюзія на біблійний текст: «Котрому [Христу] люди правовірні / Несуть три дари чарівні». Ідеться про мудреців зі Сходу, котрі прийшли привітати народження Ісуса: «І ввійшовши в господа, знайшли хлоп'ятко з Марією, матір'ю його, і, припавши, поклонились йому; і, відкривши скорби свої, піднесли йому дари: золото, ладан і миро» (Матвій, 2: 11).

У «п'ятому чуді», яке пророкує Самія («У грішний світ явиться Божий Син із Неба»), вкотре підкреслюється чудесна риса Богородиці – «Діва чиста», що контекстуально протиставляється «грішному», тобто нечистому світу. Образ «Божих посівів» тут змінюється на загальнопоширену сентенцію: «Божу правду Він людям нестиме». Відтак формується образ «Божої правди» як найвищої на землі істини, до явлення якої причетна Діва Марія.

Кумейська сивілла у «чуді шостому» звістує про пришестя Сина Божого, але пізнають Його ті, хто «чистий серцями». Ідеологема «чистий» переноситься з Діви на тих, хто повірить в Ісуса, прийме його серцем. До властивостей чуда автор відносить (через пряму мову Кумей) те, що Христос «прийме на себе подобу людську», чим підкреслюється передусім людяний смисл не тільки Ісусового приходу, а й факт

народження земною жінкою Марією Сина Божого з людською подобою.

Сивілла Гелеспонтіка у «чуді сьомому» наголошує на тому, що «честь велика зійшла Панні» – подарувати світові «плоть богорівну». Марія постає як обрана Діва, до якої Бог через Духа Святого виявив особливе ставлення і саме на неї поклав чудесну місію – народити Сина Божого. Марія й сама від того стає божественною, але водночас вона залишається Матір'ю, людиною, яка володіє суто людською рисою – умінням посміхатися: «Тоді посміхнеться Панна цнотливо».

«Чудо восьме» викладене у пророцьких віршах сивіллою Фрігією, у ньому йдеться про те, що Бог («Пан») був розгніваний справами земного світу і «готував згубу грішному люду», але сталося чудо: Він послав свого ангела (Духа Святого) до дівчини, «аби з вірою прийняла оного», і ця дівчина прийняла його в тіло і народила сина – Ісуса Христа. У цій епіграмі наявна конотація до чудесного факту народження сина: «Дорогого сина в жертву принесе», тобто автор спроектує Різдво на розгортання історії Христа, зокрема на кульмінаційним момент цієї історії – жертвну смерть заради спасіння всіх людей («Месія люд грішний від кари спасе»), яка, можна здогадуватися, є дуже болючою для серця матері Марії.

У «чуді дев'ятому», проголошеному Європеєю, з'являється образ «вічного слова», призначення якого – «дорогу вірним оповісти». Це Слово належить Богові, воно провістило народження Сина Божого, а чудо сталося тоді, коли з неба зійшов «Посланець Божий» (Дух Святий) і дав життя Христу. Автор олюднює Ісуса, зауважуючи, що він узяв від матері «лик пригожий», чим возвеличує і саму Діву.

І, нарешті, у «чуді десятому», яке провіщає сивілла Тібуртіна, «Духом наповнена Божим», викладено те, що має статися у майбутньому:

Благовіщу я світу Діви лик урочий,
Вона у Віфлеємі синочка народить,
Однак благочестю її то не зашкодить.
Богорівною стане та щаслива мати,
Що зможе Спасителя на грудях тримати [1, с. 451].

У цій епіграмі сходяться докупи всі ті мотиви та образи, які так чи інакше зринали у попередніх віршах. Це своєрідна

кода, де у викінченій формі викладається основна суть сказаного у попередніх рядках, останній з яких, крім того, ще й має візуальний ефект і нагадує поширену в Україні ікону Богоматері з немовлям. Цей прийом вказує на емблематичність зображеного і відповідає творчим настановам українського бароко.

І. Галятовський використав образи сивілл з античного художнього світу, щоб прославити велике чудо – народження земною жінкою Марією Сина Божого. Контамінація античних та християнських образів є тут закономірним явищем з огляду на особливості компонування барокових текстів у XVII ст. Тому в цьому прийомі, до якого вдався український автор, немає суперечностей, які свідчили б про несумісність двох художніх систем, античної і візантійської традиції. Навпаки, письменник вільно використовує надбання європейської літератури, наскільки вона була йому відома, внаслідок чого виникають своєрідні художні твори, до яких відноситься частина чуд, розказана І. Галятовським у збірнику «Небо нове».

Література

1. Галятовський І. Чуда пресвятої Діви... / Іоанікій Галятовський // Слово многоцінне. Хрестоматія. У 4 кн. Кн. 2. Література високого бароко (1632 – 1709 рік). – К. : Аконіт, 2006. – С. 448 – 451.
2. Ісіченко Ігор, архієпископ. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII – XVIII ст.) / Архієпископ Ігор Ісіченко. – Львів : Святогорець, 2011. – 538 с.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия. В 2 т. Т. 2. К – Я. – М. : Олимп, 1998. – 720 с.
4. Новик О. П. Неповторність повторного. Барокові традиції в літературі українського романтизму: монографія / Ольга Новик. – Харків : Майдан, 2011. – 368 с.
5. Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Франко І. Зібрання праць. У 50 т. Т. 40. Літературно-критичні праці / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 7 – 372.